

transfera Jugoslavije i evrokomunizma koji bi čitaocu neupućenom u kompleksna ideološka gibanja levice omogućio lakše razumevanje ove kompleksne teme. Ostaje nam da se nadamo da će studija doživeti svakako zaslužen drugo izdanje koje upravo grafičkim prikazima, ali i adekvatnim zaključkom može biti značajno obogaćeno.

Sveukupno, za razumevanje ideja 20. века i strujanja u okvirima levice monografija *Evrokomunizam i Jugoslavija: 1968–1980* predstavlja pionirsko delo koje će biti nezaobilazna literatura pri sagledavanju ovih procesa. Dodatno, do sada u nauci poznata pozicija Jugoslavije kao „izvoznika ideja“ dobija potpuno novo tumačenje jer studija jasno pokazuje da je taj izvoz i te kako bio intenzivan ka Zapadnoj Evropi, što do sada u historiografiji nije bilo u pravoj meri poznato. Stoga, monografija primorava i na novo tumačenje pozicije Jugoslavije u Hladnom ratu gde je njen značaj daleko veći nego što se to do sada smatralo.

Nikola Mijatov

Christian Axboe Nielsen, NISMO MOGLI VJEROVATI: RASPAD JUGOSLAVIJE 1991–1999, Zagreb, Srednja Evropa, 2021, 293.

Danski istoričar Kristijan Nilsen, poznat je uglavnom hrvatskoj publici, ali i većini istraživača na jugoslovenskom prostoru koji se bave savremenom istorijom i raspadom SFR Jugoslavije. Posebno je poznat ovdašnjoj stručnoj javnosti kao jedan od veštaka – istoričara koji su bili angažovani u haškom tribunalu, u procesima vezanim za rat u Jugoslaviji 1991–1995. godine. Njegovo angažovanje bilo je u rasponu od čak 15 godina, tu je svedočio kao veštak u procesima Radovanu Karadžiću, Momčilu Krajišniku, Stojanu Župljaninu, Mići Stanišiću, Goranu Hadžiću, Jovici Stanišiću i Franku Simatoviću. Nilsen je na ovom tribunalu nastupao kao neko ko komentariše istorijske izvore ali je pisao i istraživačke izveštaje, odnosno elaborate (research report) mahom o ulozi MUP-a Srbije i Resora državne bezbednosti u ratu u Bosni, zatim u procesu protiv predsednika Republike Srpske Radovana Karadžića. Nilsen je autor većeg broja objavljenih radova i monografija, od kojih je u susednoj Hrvatskoj privukla pažnju monografija o aktivnostima Službe državne bezbednosti SR Hrvatske tokom 1970-ih i 1980-ih godina protiv hrvatske emigracije (*Yugoslavia and Political Assassinations*) objavljena 2020. godine. Uglavnom, autor

se bavio ubistvima hrvatskih političkih emigranta od strane Državne bezbednosti.

U Zagrebu je, prethodne godine (2021), u jeku epidemije virusa korona, izašla knjiga pod gornjim naslovom, u izdanju i prevodu zagrebačke izdavačke kuće „Srednja Evropa“ koju vodi naš kolega, istoričar Damir Agičić. Njeno originalno izdanje je na danskom jeziku. Prevod je za ovu priliku uradila autorova supruga Dorothea Smešnjak.

Nilsenova sinteza jugoslovenske istorije 1990-ih, sa poglavljima koja govore o vremenu pre i posle te turbulentne dekade, ima nameru da danskom (inostranom) čitaocu prezentira na pitak, čitljiv i lak način sliku o Jugoslaviji i njenom raspadu. Za takav raspad, kako naslov knjige sugeriše – „nismo mogli vjerovati“.

I naravno, ne bi bilo nikavih problema, da se što šira svetska publika obavesti o krvavom raspadu jugoslovenske države, da knjiga ne obiluje različitim problematičnim tumačenjima. Često i veličinom i značajem, neujednačenim delovima koji se protive logici sinteze, a uglavnom govore o zločinima, što je svakako posledica pomenutog autorovog angažmana u haškom tribunalu – Međunarodnom krivičnom sudu za Jugoslaviju. On to u uvodu i navodi: „Na osnovi znanja koje sam stekao radeći pre MKSJ-u, u stanju sam istaknuti neke od događaja i procesa koji do sada nisu bili dovoljno dobro znanstveno obrađeni. U ovoj knjizi uključit ću, između ostalog, važne činjenice i relevantne iskaze svjedoka s mnogobrojnih suđenja na MKSJ-u“. I upravo je ovo najveći problem ove sinteze. Nilsen raspad Jugoslavije posmatra kao niz mnogobrojnih zločina, o kojima je čuo ili se bavio na ovom tribunalu, a onda ih preneo u knjizi u prenatrženom obliku. Njegova knjiga je tako direktan primer kako haški tribunal utiče na historiografiju, i kako se presude, stereotipi, lične sudbine i sve što se tamo čulo i pročitalo slije u jednu historiografsku „kažu“, pisanu za stranog (danski) čitaoca.

Polazište, kako sam autor ističe, ove knjige je dan kada je preminuo Josip Broz Tito. Pod uticajem pojedinih svedoka, mahom izbeglica, a moguće i svoje supruge, Nilsen uvodi svog čitaoca sa konstatacijom da je „sve počelo s nogometom“. Sasvim neočekivan, već na narednoj strani ređaju se svedočenja iz haškog tribunala koja govore o zločinima nad muslimanima od strane srpskih paravojnih snaga. Tako se već na samom početku uspostavlja narativ prisutan u zapadnim medijima tokom rata u Bosni: srpske paravojne snage koje čine zločine prema

muslimanima u „pitoresknim“ i multietničkim bosanskim gradovima.

Za ovu priliku ćemo preskočiti autorovo ukazivanje na literaturu koju je koristio kao i njegovu analizu epohe 1980-ih godina koja prethodi raspadu Jugoslavije. Ona je zasnovana na literaturi iz pera stranih autora, i gde Nilsen sa neke „jugoslovenske strane“ koristi knjigu Dejana Jovića iz 2017. godine.

Pred nama „defiluju“ poznate stereotipne teze o „nacionalističkom diskursu u Srbiji koji je pokrenuo lančanu reakciju u ostalim republikama“, a što kulminira „srpskom pobunom“ 17. avgusta 1990. U početku analiziranja sukoba u Hrvatskoj, potom i Sloveniji, autor uvodi termin „sigurnosna dilema“ kao važan za razumevanje etničkih sukoba, a što je fenomen koji nastaje kada se pripadnici jedne etničke grupe boje za sopstvenu bezbednost. Ovim terminom on objašnjava početke sukoba u te dve republike, kao i pojavom ekstremista koji dolaze sa strane, na određeno područje gde će izbiti sukob. Slažemo se sa njegovom konstatacijom da je „gledano iz perspektive teritorijalnog integriteta Jugoslavije osamostaljenje Slovenije i hrvatske (bilo) čin koji je uistinu pokrenuo raspada zemlje.“

Što se tiče kratkotrajnog rata u Sloveniji u leto 1991. godine, Nilsen dobro primećuje da je rat kratko trajao zbog nedostatka podrške iz Srbije za strategiju JNA, da je armija bila u principu bez vrhovnog komandanta jer je Predsedništvo SFRJ počelo da se raspada, odnosno, da je glavni problem JNA bila naredba za vojno rešenje za nešto što je u međuvremenu postalo nesaglediv politički problem.

Kada se ratni događaji prenese u Hrvatsku leta 1991. godine, tada autor već kreće stazama gde će se pojavljivati stereotipi o Srbima (ponegde ih naziva „hrvatskim Srbima“). On smatra da je „neutemeljeno i namjerno pretjerano uspoređivati“ više napada na Srbe od 1990. do 1991. godine „s planski zločinačkim ustaškim režimom“ koji je vladao za vreme NDH. Sa druge strane, on ističe da su „pobunjeni Srbi“, uz pomoć JNA i paravojnih snaga iz Srbije „zauzimali sve veće i veće dijelove Hrvatske“, odnosno pod navodnicima „oslobodili“ ili „kontrolirali“ – ne objašnjavajući da oni u realnosti stavljaju pod kontrolu oblasti u Hrvatskoj, gde je u većini živio srpski narod.

Srpske paravojne snage se posebno naglašavaju u Nilsenovoj studiji. Svakako da su one u principu bile pod određenim stepenom kontrole od Državne bezbednosti Srbije, ali je preterano zvati ih „decom službe“ – što je termin koji je preuzeo od ovašnjeg novinara Damira Kalem-

bera, odnosno Filipa Švarma. Međutim, pod efektom svog rada za haški tribunal, Nilsen im daje previše prostora, kada je rat u Hrvatskoj 1991. godine u pitanju, ta neupućeni čitalac može pogrešno zaključiti da rat (sa srpske strane) vode paravojne snage, a da se regularna JNA koja je bila realni nosilac dejstva skoro ni ne vidi.

Kada objašnjava borbe i zauzimanje Vukovara i Dubrovnika od strane JNA, autor se ne unosi previše u vojne razloge, ako je i bilo takvih, već insistira na razaranju ta dva grada i civilnim žrtvama. U knjizi se od ovih delova na dalje, uočava tendencija da se autor, u objašnjenju događaja koristi dominantno materijalima iz sudskih procesa na haškom tribunalu (general Mrkšić, „vukovarska trojka“, general Strugar), a da ne koristi nikakvu drugu literaturu. Ni hrvatske provenijencije, a kamoli one od srpskih autora. Ne dovodimo u pitanje autorove zaključke da su obe akcije bile fiasco za imidž JNA, odnosno o etničkom čišćenju Srba iz većeg dela Hrvatske, i Hrvata iz Krajine, ali bazirati zaključke i narativ isključivo na „haškoj bazi“ svakako nije opravdano. U ovom poglavlju to se kreće u razmeri i do 85% udela „haške građe“ u odnosu na ostalu literaturu. Nilsen prenosi ovakav stil i na sledeće poglavlje u kome se koriste sudski materijali iz procesa liderima Srba u Krajini (Babić, Martić, Hadžić).

Sledeća stanica jugoslovenske istorijske drame, rat koji kreće u Bosni i Hercegovini s proleća 1992. i ide do kraja 1995. godine, deo je ove sinteze u kojoj kulminiraju negativni stereotipovi o Srbima. Kao i u slučaju rata u Hrvatskoj, osnov autorovog narativa su materijali iz sudskih procesa vojno-političkim liderima Republike Srpske i Hrvatske zajednice Herceg Bosne, kao i inostrana literatura. Naravno, i autorovi elaborati korišćeni u pojedinim sudskim procesima. Kada se uoči ova tendencija, otvara se mogućnost ili pitanje da li je Nilsenova supruga mogla da sugeriše ili pomogne da taj spisak domaćih autora iz Bosne i Hercegovine, Hrvatske ili Srbije bude veći u njegovom kritičkom aparatu?

Kao i u slučaju rata u Hrvatskoj i ovde sećanje na „genocidno nasilje hrvatskih fašista“ iz Drugog svetskog rata ima ključnu ulogu u mobilizaciji Srba u BiH, i to autor dobro uočava. On i u slučaju rata u BiH uvodi fenomen „sigurnosne dileme“ kao faktor koji vodi tri zajednice prema sukobu. Ipak, autor se isključivo fokusira na srpske pripreme za rat (tajno naoružavanje, stvaranje autonomnih oblasti pa i same Republike Srpske, planovi bosanskih Srba za preuzimanje vlasti, itd.). Za to vreme on ne uočava, ili ne pominje, iste proces kod Hrvata ili Muslimana. U svemu ovome on se osla-

nja i previše na radove i tumačenja Srbima sasvim nenaklonjenog haškog eksperta, američkog historičara Roberta Donie.

Nilsen preuzima ustaljeni narativ da je rat u BiH počeo 6. aprila 1992. godine. On označava ovaj datum kao „službeni početak rata u Bosni“. Međutim, ništa ne govori o tome šta se desilo tokom marta 1992. godine, odnosno o prelasku hrvatskih snaga u Posavinu, ali i u zapadnu Hercegovinu, gde su inače njihove snage bile prisutne od jeseni 1991. godine. Izuzetak pre „službenog početka rata u Bosni“ je ulazak snaga Srpske dobrovoljačke garde u Bijeljina prvih dana aprila iste godine. Tu se potencira da je Bijeljina prvo mesto u BiH gde su „bosanski Srbi počinili zločine prilikom preuzimanja vlasti“. Nilsen iz ovog događaja ne ide u opise vojnih ili političkih aktivnosti, već kreće u nabranje i potanko opisivanje srpskih „ubojstava, silovanja i razaranja“ u gradovima u Podrinju, uperenih protiv muslimana. I ovde dominira narativ preuzet iz pojedinih elaborata sudskih procesa Srbima osuđenim za ratne zločine. Tako se čitaocu učitava beskrajna slika izvršenih zločina, koja osim sugerisane etničke mržnje, nema nikakvo posebno objašnjenje rata koji je bio u početnoj fazi.

Iz Podrinja, autor prelazi na „opsadu Sarajeva“ (koga locira kao jednog „od najljepše smještenih glavnih gradova u Evropi“ – što nam svedoči o autorovoj euforičnoj impresiji, a ne stvarnom doživljaju pozicije ovog grada). Iz ovakve percepcije, Nilsen nam daje potpuno iskrivljenu sliku početka rata u ovom gradu. Muslimanske civilne žrtve su žrtve „srpskih snajpera“, pa im čak i navodi imena. Za to vreme, srpske žrtve koje padaju u isto vreme, nemaju ni imena, ni ti se zna ko ih ubija. Nilsen preuzima objašnjenje lansirano od sarajevske vlade još u ratu, da je JNA htela da izvrši ofanzivu na grad 2. maja 1992. godine, koja je otporom muslimanskih snaga odbijena. Iako je upravo obrnuto – o nizu odvojenih muslimanskih napada na pripadnike JNA u centru, koji su rezultovali velikim gubicima i zarobljavanjem pripadnika armije. Nije jasno kako mu nije palo na pamet da ustanovi da muslimanska strana nije imala gubitke, a da snage JNA koje su navodno vršile ofanzivu da zauzmu grad broje svoje gubitke u ljudstvu na desetine, a zarobljene čak i na stotine. I što autor svodi na „nekolocinu“. Odjednom, u narativu je Armija BiH kao „bosanska vojska“, kako autor kaže „gotovo bespomoćna“, a već u narednom pasusu ta je ista vojska bila „usred opkoljavanja mnogobrojnih kasarni JNA u gradu.“ Ali sve te kontradikcije i sužena objašnjenja nadovezuju se

na konstataciju da „bosansko-srpska policija“ saraduje sa paravojnim skupinama „u progonu Muslimana i Hrvata“ iz Sarajeva – misleći na predgrađa. Ipak, da bi uspostavio nekakvu ravnotežu u zločinima, autor pominje i muslimanske kriminalne grupe, kojima su „izloženi“ sarajevski Srbi i Hrvati, dodajući „no ni Muslimani nisu bili pošteđeni.“

Naravno, posle ovakvih uvodnih opisa, sledi standardna floskula rata u Bosni: srpska opsada Sarajeva (koji autor naziva i „čvrst obruč“). Ne vredi ulaziti u opise ovog „obruča“, koji je opet zasnovan na dokumentima haškog tribunala – u suđenju generalu Galiću, komandantu Sarajevsko-romanijskog korpusa Vojske Republike Srpske. Međutim, treba istaći i pojedine bisere Nilsenovog opisa: „bosanski Srbi rabili su i posebnu vrstu granata koje su uzrokovale vatru“ (?), „pucalo se i na bolnice, što je direktno kršenje Ženevskih konvencija“ ili „svjesno i dobro promišljeno garantiranje tržnice“ i „kasno namjerno teroriziranje stanovnika“... a što sve stoji u i u presudi generalu Galiću. Nilsen tako nepobitno zatvara musliman krug haške interpretacije istorije rata u Bosni.

Na sagu o početku rata i opsadu Sarajeva, nadovezuje se poglavlje o „povratku koncentracijskih logora“ sa uvek dobrodošlom paralelom o sličnom odnosu nacista prema Jevrejima u Drugom svetskom ratu. Iz toga je sledeći korak razmatranje paravojnih grupa, uz konstataciju da su paravojne snage postojale kod sve tri strane, „no u prvoj fazi rata u Bosni srpske paravojne grupe su bile one kojih su se ljudi naročito bojali“. Ovakvi opisi su pretekst za opisivanje srpskog preuzimanja vlasti u opštini Prijedor i „pad u izopačenost“. (Navodeći nacionalnu strukturu Prijedora, Nilsen navodi da je u opštini bilo 44% Muslimana i samo 42,5% Srba). Taj „pad u izopačenost“ se ilustruje navodeći praksu različitih epizoda mučenja zatvorenika koje svakako dramtizuju i užasavaju čitaoca. I kad navodi belešku u radnoj beležnici generala Ratka Mladića (nikako „dnevniku“ kako on navodi) o stradalim muslimanima u ovoj opštini, on navodi samo prvi njen deo. Nastavak koji Mladić beleži u svojoj beležnici, svakako bi relativizovao njegov odnos prema zločinima, ali to Nilsen izostavlja jer mu odgovara da se general Mladić, optužen za ratne zločine, predstavi kao ličnost od početka uključena u takvu praksu. Naravno, vojne i političke opservacije izostaju, Nilsen nastavlja u istom tonu poglavlje „Etničko čišćenje kao cilj rata“. Ovde on razrađuje tezu o masovnom silovanju žena nesrpskinja koje su, kako

kaže, počinili srpski vojnici, a naročito paravojnici i o čemu „postoji široka suglasnost“ ali ne i dokazi.

Iako je „najveći deo etničkog čišćenja“ izveden u 1992. godini, strategija se, sudeći prema Nilsenu, nije izmenila do kraja rata. Radi uspostavljanja nekakve ravnoteže u zločinima, on uvodi i priču o muslimanskim logorima za Srbe. Međutim, to čini na svega dve strane (155–156) što je indikativno u poređenju sa četrdesetak strana koje posvećuje srpskim zločinima (113–154).

Nilsen daje „tanak“ presek vojno-političkih ratnih događaja, tek ponegde opisujući vojne operacije, fokusirajući se na neuspehe diplomatije međunarodne zajednice u zaustavljanju rata, kao i na hrvatsko-muslimanski sukob. U njegovim opisima, Hrvati su prava braća po stereotipima Srbima. Sukob te dve zajednice datira znatno kasnije (april, odnosno septembar 1993. godine), od onoga kada je počeo u stvarnosti (novembar 1992. godine), a razlozi tog sukoba su simplifikovani. Autorov narativ je vođen podacima iz procesa liderima Herceg Bosne na tribunalu, kao i podacima iz voluminozne studije CIA pod nazivom *Balkan Battlegrounds*. Iz ovog odbimnog analitičkog štiva Nilsen preuzima najviše podataka o sukobu Hrvata i Muslimana. I naravno, zločini nad muslimanima su ponovo osnovna stajna tačka narativa. Njih sada čini Hrvatsko vijeće obrane, i dodaje: „koji su u velikoj mjeri sličili zločinima bosanskih Srba“.

Kao poseban deo ovog sukoba je i veća pojava boraca iz arapskih zemalja – mudžahedina i koji su evidentno počinili zločine nad hrvatskim i srpskim vojnicima i civilima, o kojima haški tribunal skoro da nije ni reč rekao, osim da je reč o „neproporcionalno velikom delu zločina“. Niko nikad od mudžahedina nije identifikovan, niti procesuiran za zločine. Nilsen ističe da Haški tribunal nije uspeo da dokaže da su vodeći muslimanski generali imali „efektivnu komandu i kontrolu“ nad ovim snagama. Pošto mu mudžahedini remete sagu o zločinima koji se čine protiv bosanskih muslimana, on uvodi solomonsko objašnjenje. Dolazak mudžahedina je za bosanske muslimane bila „medveđa usluga“, jer su upravo bosanski muslimani uz Albance na Kosovu poznati kao „najprozapadniji i najproameričkiji orijentirani muslimani na svetu“.

Ratni događaji na bosanskohercegovačkom ratištu do 1995. godine privuku pažnju autoru tek ponegde. Na uspostavljeni narativ o ratu kao zločinu i genocidu autor se vraća sa događajima u Srebrenici u leto 1995. godine. Naravno, on preuzima

u potpunosti verziju u kojoj srpska strana ima poseban „Plan“ („i mračne ciljeve“) za tu enklavu. Naravno, tu je već „izlizana“ od korišćenja dokument Direktiva broj 7 Vojске Republike Srpske iz proleća 1995. koja sve objašnjava. Iako je pomno čitanje ovog dokumenta najbolji postupak da se nekakav srpski „plan“ za uništenje muslimanskih enklava u Podrinju ospori. Kako nema posebnog dokaza o nameri i razlogu za ono što se desilo u Srebrenici u julu 1995. godine, Direktiva broj 7 je dobrodošla svakom ko hoće da optuži srpsku stranu za planirani „genocid“, pa tako to čini i Nilsen. Nema nikakvog prethodnog napada snaga Armije BiH na srpska sela na pravcu ka Han Pijesku u junu 1995. godine, nema ofanzive „Tekbir“ – proboja 1. korpusa Arrije BiH iz okoline Sarajeva, nema razloga za pokretanje srpskih snaga prema Srebrenici, već je tu samo konstatacija da je napad „krenuo 6. srpnja.“ Kao i da je general Mladić „već donio odluku o masovnim pogubljenima“, iako nikad nije nađen nikakav dokaz za ovu tvrdnju. Sve to ne dovodi Nilsena da se zapita o većem broju spornih momenata ovog događaja, već on troši 15 strana na opise zarobljavanja i likvidacije pripadnika Armije BiH. Sa druge strane, gotovo nijednom rečenicom ne opisuje vojne, političke događaje u toj godini pre jula 1995. Iako opisuje zauzeće Žepe, koje je usledilo dve nedelje posle ulaska snaga VRS u Srebrenicu, i konstatuje da je stanovništvo „izbjeglo strahote“ koje su preživeli oni u Srebrenici, on ne izvlači nikakav zaključak. Ne upoređuje ova dva događaja u vojnom smislu, ali i ne uočava razliku u tretiranju zarobljenika u ova dva slučaja, udaljena desetak kilometara i desetak dana jednog od drugog. Nema posebnog zaključka o slučaju Žepe i razlikama u odnosu na Srebrenicu, jer bi svako promišljanje dovelo u pitanje tezu o genocidu za koji je optužena srpska strana.

Slično je prošla i agresija hrvatske strane na Republiku Srpsku Krajinu i egzodus Srba iz te nepriznate državne tvorevine. Nema patetičnih opisa (kao u slučaju Žepe, na primer) koliko je čega od izbeglica mogao ko da ponose bežeći od hrvatske vojske, već se između pasusa konstatuje da je „srpsko stanovništvo koje je stoljećima živelo u Hrvatskoj gotovo nestalo“. I konačno završetak rata u Bosni u jesen 1995. opisan je u svega pet i po strana, gde je zamašna vazдушna operacija snaga NATO protiv Republike Srpske izvedena krajem avgusta i u prvoj polovini septembra 1995. Ova operacija promovisala je američku spoljnu politiku u kojoj je vazдушnom silom bez uključenja kopnenih snaga, pa tako i sopstvenih žrtava, moguće završiti svaki rat, dobila svega nekoliko rečenica. Bez razumevanja ove kulminacije uključenja NATO snaga nije moguće ni razumeti završnicu

rata u Bosni, frustracije zapada i NATO do tog trenutka, ali i uticaj vazдушnih udara na srpske političare i štetu koja je tom prilikom nanesena snagama VRS i infrastrukturi Republike Srpske. Dejtonski sporazum kojim je završen rat u Bosni, uneo je i tumačenje Nilsena da je tada ozvaničena Republika Srpska tumačenjem da su „bosanski Srbi – počinili strašne zločine da bi proširili svoj teritoriji i uklonili nersrpsko stanovništvo“, a da je sa druge strane Hrvatima ukinuta njihova zajednica Herceg Bosna.

Zatvarajući delove ove sinteze o ratu u Bosni važno je uočiti dva Nilsenova stava. Autor na bazi odluka haškog tribunala, ali i sopstvenog iskustva rada u njemu, konstatuje da se rat u Bosni i Hercegovini ne može pravno označiti kao građanski rat. Kao razloge za ovu konstataciju navodi pomoć SR Jugoslavije Vojsci Republike Srpske i sličnu pomoć Hrvatske snagama HVO. Uvodeći tako činjenicu o međunarodnom priznanju BiH koje koincidira sa „službenim početkom rata“ u toj jugoslovenskoj republici Nilsen definiše ovaj rat kao „međunarodni rat“, a navodi i da je već od prvog slučaja (Tadić) sudije tribunala prihvatile ovu činjenicu – da je reč o međunarodnom sukobu, a da je strategija Srba (a kasnije i bosanskih Hrvata) uključivala „ciljno uništenje Bosne u ime nacionalizma,“ dok su „bosanskohercegovački državni organi u svakom slučaju pokušavali očuvati jedinstvenost zemlje koja je bila poznata po suživotu različitih nacionalnosti“.

I kao što smo već utvrdili, najveći deo ovog dela Nilsenove sinteze ispisan je gotovo u celosti na korišćenju građe Haškog tribunala. Nema ovdašnjih studija, monografija, sećanja ili drugih izvora. Ne samo srpske, već i druge dve strane u ratu. Kakvu to sliku donosi osim uverenja da je haški tribunal formirao istorijsku sliku o ratu u Bosni, podelio uloge i nastavio da pobeđuje srpsku i hrvatsku stranu, u korist muslimanske – bošnjačke strane i opravdanja postupaka međunarodne zajednice. A sve kroz sliku neprekidnih zločina svakakvog tipa.

Sinteza hodi dalje prema ratu na Kosovu od 1998. do 1999. godine. Pre samog konflikta tu je već klišeizirana slika koja se može uporediti sa knjigom Noela Malkolma o Kosovu iz 1998. godine. Svoje stavove o položaju južne srpske pokrajine Nilsen gradi na citatima albanskih i nenaklonjenih autora, ali potom uvodi i stavove sa suđenja srpskim vojno-političkim rukovodiocima (najviše koristi materijal sa suđenja Nikoli Šainoviću) na haškom tribunalu. Usred te srpske represije, Nilsen ipak dobro uočava da se javlja jedna nova

radikalnija generacija šiptarskih lidera. Ali im on na više mesta daje gotovo romantičan prizvuk „mladi muškarci“, „nestrpljivi mladi muškarci“, „mladi Albanci“, „pobunjeni ljudi“. To je u potpunom kontrastu sa opisima sličnih Srba u Hrvatskoj od 1990. do 1991. godine, na primer. Oni su pobunjenici, i iza njih stoji Državna bezbednost Republike Srbije. Na Kosovu, ti mladi muškarci nisu nikako pobunjenici, već nekakvi borci protiv aparthejda i borci za slobodu.

Uočavam da vazdušni rat snaga NATO protiv Srbije 1999. godine, koji je događaj od neverovatnog uticaja, ne samo na pitanje Kosova, već i na odnose u međunarodnoj zajednici, NATO i politici velikih sila, čini svega dve, i brojem, 2 strane. Za to vreme „masakr u Podujevu“ koji se desio 28. marta od strane srpskih paravojnih snaga nad alabanskim civilima, ima četiri strane, u čijem se opisu navode usmena sećanja, pa čak i broj nađenih čaura na licu mesta zločina. Nigde detalja o vojnim i političkim operacijama, nigde o srpskim ili albanskim žrtvama tokom rata, nigde o mirovnom procesu, ništa o mirovnom sporazumu, ništa o povlačenju Srbije i njenih državnih institucija sa Kosova i Metohije. Naprotiv, celom jednom ratu je suprotstavljen izolovan događaj u kome je ubijeno 14 šiptarskih civila. Autor je na taj način zasvodio sliku o Srbima kao zločincima ignorišući sve što je prethodilo i sve što je sledilo u kosovskom ratu, odnosno NATO agresiji te 1999. godine. Naravno, i pored ovakvog nesklada u opisima, Nilsen će utvrditi da je „tijekom kosovskog rata ubijeno više tisuća kosovskih Albanaca. Masovnih pogubljenja i masakra kakvi su ranije počinjeni u Bosni i Hercegovini, bilo je svega nekoliko Koncentracijskih logora bilo je takođe svega nekoliko... tisuće albanskih civila ubijene ili teško ranjene, a mnogo žena osim toga i silovano“. Nigde dokaza, nigde toponima tih logora, nigde niti jednog svedočenja... I samo rečenica da je „s Kosova otišlo oko 210.000 Srba prije kraja 2000. a napadi na Srbe i druge manjine te vandaliziranje i podmetanje požara u srpske pravoslavne crkve i manastire bili rašireni“.

Posle kratkog osvrtu na sukob u Makedoniji 2001. godine, gde se albanska gerila pokrenula protiv makedonske države na područjima u kojima u većini žive Šiptari, Kristijan Nilsen dolazi do Pogovora u kome lamentira o dugom putu do Evropske unije, zemalja koje su nasledile Jugoslaviju. U tom poglavlju on daje pregled političkog stanja u bivšim jugoslovenskim republikama od Slovenije do Makedonije i njihovih perspektiva i unutrašnjih procesa na početku 21. veka. Kako je očigledno haško

iskustvo uticalo na njegovo poimanje i shvatanje „regiona“, tako autor daje i svoje i opšte haško iskustvo na prilike u jugoslovenskim državama. On sam gotovo prostođušno na kraju knjige govori: „Moj interes za Balkan i ljubav prema tom području mene je osobno poveo na jedan dug i nevjerovatan put. Od studenta u Americi, moji je jedva znao gdje se Jugoslavija nalazi, do povijesničara, koji je radio za MKSJ i bio pozvan kao svjedok u više sudskih procesa u Hagu, Kanadi i Njemačkoj. Da mi je netko sredinom 1990-ih rekao kako ću jednoga dana sjediti u haškoj sudnici s Radovanom Karadžićem i raspravljati o njegovoj odgovornosti za zločine policije bosanskih Srba, ne bih mu vjerovao“.

Iako u „zahvali“ navodi da je „tijekom cijelog procesa (pisanja knjige) bio suzdržan“ i da je zahvalan svedocima („žrtvama“) koji su svedočili pred haškim tribunalom, Nilsen piše ključnu rečenicu kroz koju ga treba čitati: „osobno sam ponosan i zahvalan na svom skromnom doprinosu sudskom progonu ratnih zločinaca“. Ovo iskreno priznanje demantuje istoričara Kristijana Nilsena, i oslikava kao haškog progonioca i pisca historije ovog prostora po presudama tog tribunala. Za zaključak verujemo da nema bolje konstatacije od te autorove iskrenosti, jer ona nije samo njegova, već i mišljenje mnogih diplomata, posrednika, novinara pa i historičara. Toga treba da smo svesni na ovim postjugoslovenskim prostorima.

Bojan Dimitrijević

Henri A. Kisindžer, Erik Šmit, Daniel Hatenloker, DOBA VEŠTAČKE INTELIGENCIJE I NAŠA LJUDSKA BUDUĆNOST, Beograd, Klub Plus, 2022, 150.

Skorašnja komercijalna pojava kompjuterskih programa u kojima se pojavljuje veštačka inteligencija kao svojevrsna inteligentna, ali neživa sveznalica, izazvala je i pored epidemije korone, ratova u Ukrajini i na Bliskom istoku veliku pažnju javnosti. Sa jedne strane velikih korporacija i drugih sistema koji baziraju svoj rad na informatičkoj podršci, a sa druge strane, javnosti – posebno mladih generacija koje su inače orijentisane na saznavanje preko društvenih mreža ili korišćenje medija u elektronskom prostoru. U takvoj novoj relanosti, do nas je posredstvom izdavačke kuće Klub Plus dugogodišnjeg novinara i diplomate Dragana Bisenića, došla knjiga pod gore navedenim naslovom. Nevelika obi-

mom, ona privlači pažnju provokativnošću teme i autorima koji stoje iza nje.

Verovatno je vodeće ime ovog koautorskog trija – Henri Kisindžer, koji sa svojom 101 godinom života verovatno predstavlja simbol svetske politike i diplomatije u drugoj polovini 20. veka. Druga dva autora Erik Šmit i Daniel Hatenloker dolaze iz sveta informatike i biznisa. Jedan od njih navodi i da je filantrop. Sve u svemu, relevantne ličnosti za tumačenje fenomena veštačke inteligencije. Jedan od utisaka ove knjige je da Henri Kisindžer, iako u trenutku pisanja knjige na pragu stote godine života, ima želju da prati i tumači sadašnjicu i budućnost, i dalje ima nezabilazne komentare i predikcije, iako se u knjizi ne navodi tačno koji je „njegov deo“ rukopisa.

Ova knjiga, kako kažu autori, nastoji da objasni veštačku inteligenciju, ali i uputi čitaoca na pitanja ili saznanja sa kojima će morati da se suoči u svakodnevnom životu u narednim godinama sa uticajem veštačke inteligencije. Kada je u Sjedinjenim Državama knjiga objavljena 2021. godine, verovatno ni ovako ugledni autori nisu mogli da predvide dramatičan uspon uticaja i prisutnosti veštačke inteligencije za vrlo kratko vreme. Kao što smo već pomenuli, krajem prošle 2022. godine, veštačka inteligencija u komercijalnom obliku postala je dostupna i svetskoj javnosti, preko interneta.

„Doba veštačke inteligencije“ daje sintetički prikaz nastanka i tehnoloških prethodnica veštačke inteligencije. To je istorijski pregled, naslovljen „Kako smo ovde dospeli – tehnologija i ljudska misao“. Ovaj deo može biti zanimljiv onima koji ne znaju predistoriju nastanka veštačke inteligencije od primitivnih kompjutera do današnjeg preseka informatičke stvarnosti u kojoj je ona jedan od ključnih fenomena. Ovaj pregled se kreće od stvaranja prvog programiranog elektronskog računara – kompjutera 1943. godine, preko uspona i padova u stvaranju osmišljenog sistema veštačke inteligencije u epohi Hladnog rata od 1970. do 1980-ih godina, sve do njenog uspona posle 2010. godine. Pre svega u domenu administracije, farmakologije i možda najočiglednijeg – prevođenja sa različitih jezika, koje je postalo dostupno i na komercijalnoj bazi i stalno unapređivano.

Predviđanje brzine napredovanja veštačke inteligencije nije moguće sa današnje stajne tačke, i na to autori ukazuju. Brzinu njenog napredovanja omogućava priliv informacija kao i razvoj informatičkog sistema – kompjutera, baza za čuvanje, mrežnih platformi (društvenih mreža, na primer), ali i sposobnih informatičara da